

УДК 271(477)

П. М. Кулаковський,*доктор історичних наук, професор, завідувач кафедру країнознавства Національного університету «Острозька академія»*

ЗАСНУВАННЯ МОНАСТІРІВ НА ЧЕРНІГОВО-СІВЕРЩИНІ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ.

У статті досліджується процес заснування католицьких, унійних та православних монастирів на Чернігово-Сіверщині з часу її входження до складу Речі Посполитої у 1618 р. до 1648 р. – початку козацької революції. Простежені можливості згаданих християнських конфесій щодо фундаційних ініціатив, виявлені умови, що сприяли/не сприяли цим ініціативам. Встановлено динаміку монастирського руху та співвідношення сил у ньому між католиками, уніатами і православними.

Ключові слова: Чернігово-Сіверщина, монастир, католики, уніати, православні.

Основание монастырей на Чернигово-Северщине в первой половине XVII в.

В статье исследуется процесс основания католических, униатских и православных монастырей на Чернигово-Северщине от времени ее вхождения в состав Речи Посполитой в 1618 г. по 1648 г. – начало казацкой революции. Прослежены возможности названных христианских вероисповеданий относительно фундаментальных инициатив, выявлены условия, что способствовали/не способствовали этим инициативам. Установлена динамика монастырского движения и соотношение сил в нем между католиками, униатами и православными.

Ключевые слова: Чернигово-Северщина, монастырь, католики, униаты, православные.

Foundation of monasteries in the Chernihiv-Siversk land at the first half of XVII century

The article explores the process of establishment catholic, union and orthodox monasteries in the Chernihiv-Siversk land from the time of its affiliation to the Polish-Lithuanian Commonwealth before 1648 – the beginning of Cossacks rebellion. Possibilities of already mentioned Christian confessions, that connects with foundational initiatives were tracked down, also there were discovered environment that had influenced there initiatives. The dynamic of religious movement and ratio of strength in it between Catholics, Unions and Orthodoxy was defined.

Key words: Chernihiv-Siversk land, monastery, Catholics, Unions, Orthodoxy.

Християнські монастирі завжди були й залишаються важливим осередками поширення однієї з світових релігій. Саме монастирі передали нам значну частину античної культурної спадщини. Завдяки монастирям європейська цивілізація в «темні» середні віки зберегла потенціал для культурного й цивілізаційного підйому а ранньомодерну добу. Особливо важливу роль відігравали монастирі на «передмурах» християнства – поблизу межі з іншими цивілізаціями, зокрема ісламською. Невипадково монастирі створювалися не лише як релігійні осередки, але й як оборонні споруди. Дуже часто монастирі залишалися єдиними інституціями, що передавали історичну й культурну спадщину від предків до нащадків. Саме у монастирях, насамперед Києва, на початку XVII ст. була відроджена киево-руська традиція, що трансформувалася в головах представників української політичної еліти в ідею необхідності відродження власної незалежної держави. Але, якщо про монастирі Києва, Волині чи Галичини наші знання є відносно достатніми, то про монастирський рух в інших українських регіонах в ранньомодерну добу нам відомо вкрай мало. До таких регіонів відноситься і Чернігово-Сіверщина. З огляду на вищезазначене тема даної статті є актуальною.

Мета цього дослідження полягає в реконструкції процесу монастирського будівництва, православного, унійного і католицького, на території Чернігово-Сіверщині, що була з початку XVII ст. до 1648 р. частиною об'єднаної Польсько-Литовської держави – Речі Посполитої.

Сформульована подібним чином тема не має попередньої історіографії. Окремі ж аспекти цієї теми досліджувалися й раніше. Зокрема, діяльність єзуїтів і створення ними своїх монастирів (кляшторів) на території Чернігово-Сіверщини відтворив у своєму ґрунтовному дослідженні польський дослідник Станіслав Заленський [32]. Освітню діяльність представників цього ордену на українських землях впродовж останньої чверті XVI – першої XVII ст. проаналізувала українська дослідниця Тетяна Шевченко, в тому числі й стосовно вказаного регіону [29]. Місіонерську діяльність іншого католицького ордену – домініканського – на терені Чернігово-Сіверщини простежив польський історик-аматор, протягом певного часу викладач чернігівських навчальних закладів Маріан Горжковський [30]. Більш ширше на поширення домініканських кляшторів на схід поглянув польський дослідник Ян Марек Гіжицький. У своїй праці він фактично реконструював мережу домініканських осередків у Руській провінції Речі Посполитої [31]. Менше пощастило православним монастирям. Без сумніву можна ствердити, що історія цих монастирів на Чернігово-Сіверщині впродовж першої половини XVII ст. є у літературі предмету вкрай плутоною, а часто й

недостовірною. З дослідників, що принагідно торкалися цієї історії, слід виділити Олександра Лазаревського, який у своїй фундаментальній праці, присвяченій Гетьманщині навів цілий ряд документальних згадок про православні монастирі на території регіону [24, 25]. Вкрай скупими є наші знання і щодо унійних монастирів Чернігово-Сіверщини. Спробу написати універсальну працю про чоловічі монастирі Чернігівської губернії Російської імперії здійснив Філарет [27]. Втім щодо досліджуваного в статті періоду вона оперта на вузьку джерельну базу.

Включення Чернігово-Сіверщини до складу Речі Посполитої, що відбулося внаслідок Деулінського перемир'я 1618 р., поставило перед її урядом питання інтеграції цього регіону в загальнодержавне життя, в т.ч. і релігійне. Наступ на схід, що тривав весь початок XVII ст., мав істотну релігійну складову – розглядався папською курією як засіб поширення західного християнства на нові території, елемент контрреформації – реваншу католицизму, який полягав у розширенні сфери його впливу за рахунок території, де домінувало православ'я. Відтак, на рекуперованих територіях (так називалися відвойовані у Московської держави землі) не було місця для збереження інституцій православної церкви; тим більше, що й на іншій території Речі Посполитої від часу укладення Берестейської унії ця церква була нелегітимною. Як наслідок, король і його оточення, в середовищі якого розроблявся план інтеграції Чернігово-Сіверщини і Смоленщини, що увійшла до складу Великого князівства Литовського, проводили політику католизації даних земель. Як компроміс, допускалося існування унійних церковних осередків, що було, як вважала Варшава, кроком назустріч православним своєї держави, оскільки вони неминуче мали взяти участь в колонізації приєднаних територій, та православним Московської держави, так як Сигізмунд III та його найближчі соратники все-ще сподівалися на укладення унії між Річчю Посполитою та Московською державою та утвердження на московському престолі сина Сигізмунда – Владислава, що мав титул московського царя.

Основний акцент був зроблений на католизації. Західна церква мала великий досвід євангелізації язичницьких округ. Цей досвід показував, що провідну роль у цьому процесі відігравало місіонерство. Останнє мало ефективні наслідки, коли існувала мережа монастирських осередків, які виступали не лише центрами поширення віровчення, але й ставали значними центрами освіти, латинської культури, часто книгодрукування, прогресивних форм ведення сільського господарства, розвитку ремесел. Варшава сподівалася, що ця модель спрацює і на відвойованих у Московської держави землях, хоч до уваги не дуже брався фактор сповідування виробничим населенням регіону православної віри. В

урядових колах панувало доволі ідеалістичне уявлення, що достатньо продемонструвати цивілізаційну перевагу західного християнства і православні почнуть добровільно переходити на католицизм. Завдання католизації реалізовувалося двома шляхами. Перший шлях – адміністративний – був домінуючим. На території Чернігово-Сіверщини було створене Чернігівське князівство, яке відрізнялося від абсолютної більшості інших регіонів Речі Посполитої тим, що тут не впроваджувалося шляхетське самоврядування, чинність шляхетських інституцій (сеймики, земські уряди, суди) мала обмежений характер. Натомість вся адміністративна і судова влада зосереджувалися в руках адміністратора, яким був син Сигізмунда III Владислав Ваза, і його представників на місцях – капітанів, які мали свої резиденції у ключових містах князівства – Чернігові, Новгороді-Сіверському і Ніжині. В їх завдання входила також всебічна підтримка інституцій католицької церкви, у першу чергу матеріальна. Другий шлях передбачав фундаційну ініціативу місцевих землеволодільців, переважна більшість яких сповідували католицизм. Однак дуже швидко виявилось, що другий шлях не працює. Земля в регіоні роздавалася на ленному праві, яке передбачало виконання військових обов'язків титулярів на користь монарха. Таким чином вона висхідно була обтяжена додатковими фінансовими і матеріальними затратами. Крім цього, за вимогою самої ж шляхти земля надавалася у відносно невеликих обсягах, була малозаселеною і з економічної точки зору мало прибутковою. Таким чином, рядовий землеволодільець – ленник міг посприяти будівництву у тому чи іншому поселенні релігійної споруди, але не фундації католицьких орденів. Навіть будуючи релігійну споруду в своєму селі він мав враховувати число вірних, які будуть там сповідатися. А серед них абсолютну більшість складали православні. Подібна ситуація зберігалася аж до середини 1630-х рр., коли в регіоні почалося створення перших магнатських латифундій, титул яри яких мали істотні кошти, в т.ч. й для сприяння в розбудові монастирської мережі.

З огляду на це католицизм протягом 1620-х рр. на Чернігово-Сіверщині утверджувався шляхом заснування тут з ініціативи короля чи адміністратора садиб католицьких орденів. Виразна перевага надавалася домініканцям. 20 березня 1625 р. Сигізмунд III видав привілей на фундацію їхнього ордену в Новгороді-Сіверському. Згодом до міста прибули перші домініканські ксьондзи – Миколай Потриковський і Вацлав Гроловський [7, к. 407v. – 409v.] З часом їх число зросло до дванадцяти [31, s. 199]. На утримання цього кляштору були надані маєтності Полошки, Тулиголів, Уланів, озеро Лужине, половина озера Рома та 50 ланів ґрунту за містом [31, s. 198–199; 7, к. 407 v. – 409 v.] У місті на кошти,

виділені королем Сигізмундом III, були збудовані, правдоподібно на посаді, костел св. Михайла та будівля кляштору. У середині 1629 р. ця фундація була схвалена на генеральній капітулі в Римі [31, s. 199]. Наприкінці 1632 р., коли московські війська взяли Новгород-Сіверський, кляштор перестав існувати, а ксьондзи Миколай Потриковський і Роман Внікловський, що разом зі шляхтою обороняли Нікольські ворота, потрапили до московського полону [5, арк. 239–245]. Відновлення місії відбулося 1634 р., по укладенню Полянівського мирного договору та передачі Новгород-Сіверського під контроль Речі Посполитої. Здається, що саме домініканці заснували буду неподалік Батурина, на основі якої згодом виникло село Ксьондзівка [25, с. 285]. Серед ченців домінували вихідці з Малої Польщі (Нове Місто, Кросно), Руського та Подільського воєводств (Львів, Мостиська, Кам’янець). На 1648 р. серед них вже було два конверси (ті, що перейшли з православ’я на католицизм) – Якуб і Лаврин. Більшість ченців на чолі з преором отцем Тобіашем Турським стали жертвами козацько-селянського гніву в середині 1648 р. [31, s. 199]. Згодом на місці домініканського кляштору в Новгороді-Сіверському був заснований православний монастир св. Трійці [30, s. 10].

Домініканський кляштор у Чернігові існував вже у 1627 р. й містився у колишній кафедральній церкві Бориса й Гліба. 20 червня 1628 р. Владислав Ваза видав мандат чернігівському капітанові Янові Куновському, щоб той подав у посесію домініканцям маєтності, виділені королівськими комісарами. Напевно йшлося про село Киянку. Володіння знаходилися неподалік від Чернігова, мали значні природні ресурси. 20 лютого 1629 р., Сигізмунд III видав фундаційний привілей чернігівським домініканцям. Першим пріором чернігівського домініканського конвенту став у 1627 р. вже згаданий Вацлав Гроловський (Гроловський). За наступного преора Яна Домасцена Бенковського розгорілася суперечка з чернігівських магістратом щодо земель, наданих домініканцям. Зрештою, у 1632 р. суперечка завершилася на користь домініканців і кляштору було підтверджено право на володіння 85 волоками в урочищі Киянка під Черніговом [30, s. 9]. Домініканці проводили на своїх землях досить активну колонізаційну діяльність. Зокрема, їм приписують заснування ряду слобід – Мрина, Старої Носівки, Крушника та ін. [31, s. 45–47; 30, s. 9]. Для провадження господарської діяльності домініканці наймали як управителів місцевих православних. Зокрема, чернігівський райця Мисько Богданович заявляв, що він отримав від домініканців 20 кіп литовських гроши за допомогу в управлінні їх маєтками [30, s. 10]. Апогеєм колонізаційної діяльності домініканців слід вважати локацію Мрина, тобто перетворення його в місто, яке отримало магдебурзьке

право. Відбулося це 25 травня 1647 р., коли на прохання писаря апостольської столиці отця Августина Потриковського та преора чернігівського домініканського конвенту Миколая Потриковського королівська канцелярія видала відповідний привілей. Місто, яке відтепер мало називатися Яцкопіль, отримувало право створення цехової організації, проведення щотижневого торгу та трьох ярмарків щороку – на свято святого Юрія (кінець квітня), на свято народження Марії та на Всеїдній неділі. Місту надавався герб Одровонж з додатком зображення пішого чоловіка зі свічкою; над гербом розміщувався кавалерський хрест домініканців – одна половина у білому, а інша у чорному полі. Магдебурзьке право мало обмежений характер – преор вважався його дідичем і мав право здійснення судочинства, встановлення купецьких колегій та ремісничих цехів. Яцкопольські міщани на вісім років звільнялися від сплати водних і сухопутних мит. [9, к. 271 v. – 272]. Кадри для кляштору прибували переважно з Корони та Руського воєводства. В середині XVII ст. місіонерська діяльність домініканців дала перші результати – серед ченців вже були місцеві мешканці, які перейшли з православ'я на католицтво. Взяття Чернігова козаками у 1648 р. стало катастрофою для представників домініканського ордену. Його очільники преор отець Миколай Потриковський і підпреор отець Кипріян Мачинський, а також декілька ченців були жорстоко вбиті козаками [31, s. 45–47; 30].

Домініканський кляштор існував і в Ніжині. На думку Я.М. Гіжицького, заснував його Сигізмунд III. Які належали маєтності ніжинським домініканкам, невідомо. Здається, вони були незначними, оскільки у 1640 р. у рамках накладеної на домініканські кляштори контрибуції ніжинський кляштор мав сплатити 5 дукатів – одну з найменших сум у провінції. Йі сама садиба домініканців була невеликою – наприкінці 1630-х рр. у ній мешкало всього чотири ченці. Походили вони знову ж таки з Малої Польщі (Казимеж) або ж з Руського воєводства (Олесько). Всі вони загинули в буремному 1648 р. [31, s. 197–198].

У 1630-х рр. продовжувалася політика зміцнення й розширення представництва католицьких орденів на Чернігово-Сіверщині. 1635 р. окремою сеймовою конституцією були потверджені фундації домініканців у Чернігові, Новгороді-Сіверському та Ніжині [21, s. 419]. Крім домініканців, тоді ж в регіоні з'явилися й єзуїти. Єзуїтську колегію у Новгороді-Сіверському в 1635 р. заснував місцевий староста О. Пісочинський. Єзуїти мали отримати всі маєтності по колишньому Спаському монастиреві й Меленський обруб [6, л. 2–3; 32, s. 1403]. Під керівництвом прибулих на початку 1636 р. двох перших єзуїтів Спаський монастир за фінансової і матеріальної підтримки старости досить швидко був перероблений

на костел [32, s. 1400–1401]. На сеймі 1638 р. О. Пісочинський домігся затвердження своєї фундації для ордену сеймом, яка була підтверджена ще й конституцією сейму 1647 р. [21, s. 458; 22, s. 66]. Невдовзі після заснування, у 1637 р., староста поступився кляштору селами Горбів, Ананчин і Горки, селом Чехин, набутим від Миколая Дрогомира, а також виклопотав у короля привілей, згідно з яким від’єднав від староства села Глазів й Олтар та передав їх єзуїтам [8, к. 373–373v.; 6, арк. 6–6 об., 3–3 об., 5–5 об.]. Крім О. Пісочинського, матеріальному зміцненню новгород-сіверських єзуїтів сприяв вінницький староста Адам Калиновський, який записав їм у 1640 р. 20 тис. злотих на своїй подільській маєтності – Батозі. Щонайпізніше 1641 р. у Новгороді-Сіверському при єзуїтському кляшторі київський біскуп Олександр Соколовський заснував конвікт для бідної шляхти, а будинок для конвікту звів О. Пісочинський [29, с. 143]. 1642 р. новгород-сіверський староста виклопотав у короля Владислава IV черговий привілей для єзуїтів, який підтверджував фундацію і земельні надання кляштору. Ще 1636 р. новгород-сіверські єзуїти заснували школу, яка у жовтні 1646 р. була перетворена у колегію. Ректором її став отець Себастьян Рогозинський. Він вступив до ордену 1598 р. [32, s. 1401–1403]. Отримав освіту в ордені – два роки присвятив вивченню риторики, три – філософії, чотири – теології [29, с. 218]. У колегії студіювали одночасно бл. 50 студентів. При ній існувала бурса музик та бібліотека [32, s. 1401–1403; 29, с. 152]. В найкращі часи єзуїтська резиденція у Новгороді-Сіверському нараховувала від 8 до 11 ксьондзів. Два-три з них постійно перебували в місіях, зокрема, при дворі фундатора – О. Пісочинського та київського біскупа. Останні очевидно виконували функції передачі інформації, що надходила з Риму і Варшави, до Новгорода-Сіверського. Крім цього, ще з півтора десятка єзуїтів мешкали в колегії. Три з них (професори) навчали граматики і гуманітарних наук, а шість (місіонери) постійно займалися пропагандою католицького віровчення в регіоні. Щороку, нібито, їм вдавалося повернути до унії по кілька сотень православних [32, s. 1401]. Початково єзуїтська школа провадила викладання лише в початковому класі граматики. Близько 1641 р. було відкрито другий клас граматики, у 1646 р. – клас синтаксису, з 1647 р. єзуїтські професори почали викладати поетику. Протягом 1646–1648 рр. при колегії читали курс морального богослів’я для місцевого кліру [29, с. 143–144]. Оскільки в колишньому приміщенні Спаського монастиря єзуїтам стало тісно, то О. Пісочинський збудував для них новий більший костел, присвячений Божій Матері Звятижниці. У головному вівтарі костелу був поміщений її образ, виконаний якимось художником у Варшаві й за який староста заплатив 600 злотих. Значні кошти він потратив і на

виготовлення та доставку костельного начиння з Аусбурга. У 1638 р. в честь того, що він отримав уряд київського каштеляна, О. Пісочинський склав заповідальний відказ (легат), згідно з яким єзуїти мали отримувати 120 злотих щорічно. Не забував староста і про школу. На її вежі у 1637 р. встановив годинник вартістю у 200 злотих, пожертвував на бібліотеку 1000 злотих і віддав до неї свої книги. Пісочинський також умовив новгород-сіверського бурграбія пана Вишля, щоб той пожертвував на шкільні цілі 1000 злотих. Зрештою, його вдова Ельжбета Констанція, помираючи у 1652 р., заповіла єзуїтам кілька десятків тисяч злотих, але резиденції в Новгород-Сіверському вони вже не дісталися, оскільки козацька революція знищила у 1648 р. будь-які її сліди [32, s. 1401–1402].

Крім Новгорода-Сіверського, невелика єзуїтська місія була в Сосниці. Син О. Пісочинського, вихованець єзуїтів Ян надав їм у володіння село Спаське [28, с. 98, 117].

У 1648 р. єзуїти, так само як і домініканці, або стали жертвою козацько-селянського повстання, або втекли в глиб країни

Складним на Чернігово-Сіверщині було становище унійної церкви. Вписи польської королівської канцелярії засвідчують, що смоленський унійний архієпископ Лев Кревза, в юрисдикцію якого входила і Чернігово-Сіверщина, користувався всебічною підтримкою Сигізмунда III. Так, православний новгород-сіверський Спаський монастир був наданий йому ще перед 1630 р., а 15 квітня 1631 р. він отримав ще й монастир святої Трійці у цьому місті з уходом Барень Мелонський і з селищем Очкасів. Цей привілей зазначав, що обидва монастирі надані для владики смоленського й чернігівського та уніатського духовенства [3, арк. 114 об. – 115 об.]. Але цієї підтримки було недостатньо, щоб успішно конкурувати з фактично підпільним православним рухом.

Відновлена як унійна у 1626 р. чернігівська архімандрія довгий час існувала лише формально. Після Смоленської війни 1632–1634 рр. чернігівський архімандрит Кирило Ставровецький за королівської підтримки дещо зміцнив матеріальне становище своєї архімандрії: йому вдалося повернути до неї значну частину з наданих архімандрії ще у 1626 р. 100 волок під Черніговом [12, к. 91–93; 4, арк. 43 об. – 46]. Втім придані до архімандрії села Горбів та Овдіївка постійно піддавалися наїздам з боку сусідніх землевласників. Прихильників унії на Чернігово-Сіверщині було настільки мало, що К. Ставровецький не зміг навіть відбудувати Єлецький монастир, де формально містився центр архімандрії [26, с. 16; 23, с.7]. Ситуація була настільки непростюю, що Ставровецький намагався вдатися до всіляких ходів, які б хоч якимось чином якщо не зміцнили авторитет унійної церкви, то принаймні викликали співчуття

до неї. Так, 30 березня 1637 р. якийсь мандрівний корельський єпископ Афіноген Крижановський заявив у луцькому гроді про те, що він за підмовою перемишльського єпископа Афанасія Крупецького, львівського вірменського арцибіскупа Миколая Порозовича і чернігівського архімандрита Кирила Ставровецького уніс до чернігівського гроду вигадану згаданими особами скаргу на київського митрополита Петра Могилу, в якій під вигаданим іменем єпископа амафузійського, начебто посланця архидонського посланця Арона Палеолога, скаржився на митрополита, що його слуги напали на нього в дорозі, ув'язнили, пограбували у нього гроші, архієрейські приналежності та інші коштовні речі – всього на суму 100 тис. злотих польських (13, с. 731–733). Весь час Ставровецький відчував можливе фіаско своєї місіонерської місії на Чернігово-Сіверщині. Небезпекою переходу архімандрії після смерті К.Ставровецького до рук “схизматиків” пояснювалося видання 3 березня 1643 р., ще за життя чернігівського архімандрита, королівського привілею на коад'юторію архімандрії законникові монастиря святого Базилія Іларіонові Котковському. Принагідно привілей зазначає про його підпорядкування смоленському й чернігівському архієпископові Андрієві Золотому-Квашнину [8, к. 499 v. – 500]. К. Ставровецький помер 1647 р., видавши попереднього року в Чернігові, правдоподібно, у похідній друкарні, свою працю “Перло многоцінное...” [19; 20, s. 244; 27, с. 10–11]. Як того й побоювалися у Варшаві, хистка будівля організаційної структури унійної церкви на Чернігово-Сіверщині почала валитися відразу ж по смерті К. Ставровецького. Промовистим свідченням цього є привертання силою Овдіївки, села в якому довгий час проживав архімандрит, до своїх маєтностей чернігівським земським підсудком Якубом Войною Оранським [23, с. 8]. Наступним уійним чернігівським архімандритом на початку правління Яна Казимира був призначений Юзеф Мещерин. Архімандрит без вірних і архімандрії, потівшишись деякий час титулом, 1 липня 1659 р., обґрунтовуючи свій вчинок виконанням численних посольств та неможливістю “хвалити бога у чернігівських монастирях (так!)”, зрезигнував з архімандрії, передавши її до вільного рішення короля [18, с. 157–158]. Найбільш ймовірно, що після цього існуюча лише на папері архімандрія залишалася не обсаджена.

На момент завершення Смоленської війни на території Чернігово-Сіверщини існував, правдоподібно, всього лише один православний монастир – Ветхорождественський у Ніжині [27, с. 195; 25, с. 67]. Ще один православний монастир, що існував у період адміністрації Владислава Вази, – Спаський під Новгородом-Сіверським, внаслідок еміграції після завершення Смоленської війни до Московської держави всіх ченців

запустів [27, с. 43–44]. Точка зору О. Лазаревського, що цей монастир запустів незабаром після Деулінського перемир'я як результат переселення архімандрита Корнелія з монахами спочатку до Рильська, а згодом до Севська не відповідає дійсності [24, с. 214]. У середині 1630-х рр. починається процес заснування нових православних монастирів на Чернігово-Сіверщині. Начебто ще під час Смоленської війни мав бути заснований батуринський Крупницький монастир. За версією монахів монастиря, ще у 1636 р. Єжи Оссолінський надав монастиреві село Обмачів, а у 1640 р. О. Пісочинський – Спаське Поле [27, с. 269–270; 25, с. 273]. Наведений у Філарета текст привілею Є.Оссолінського від 19 жовтня 1636 р. монастиреві на село Обмачів і Веревський млин [28, с. 300–301; 14, с. 224–225] є безумовним фальсифікатом. Про це свідчить титул Є.Оссолінського як київського й брацлавського каштеляна, якими він ніколи не був. Крім того, Обмачів ще у 1638 р. належав О. Пісочинському, який з нього сплатив подимний податок скарбові [1, арк. 29 зв.]. Подібним чином, мало узгоджується з реальним станом речей декларований монахами факт надання у 1640 р. О. Пісочинського монастиреві Спаського Поля, яке перед 1648 р. напевно входило до володінь Пісочинських [2, арк. 41 зв.] Все-таки, слід вважати, що монастир існував перед 1648 р., а його перебільшені претензії у добу Б. Хмельницького були проявом дуже поширеної в той час тенденції узаконити займанщину, здійснену в період Визвольної війни [16, с. 491, 503–504; 14, с. 227–228].

Якщо існування Крупницького монастиря у вказаний період є фактом правдоподібним, але з огляду на відомі нам джерела не остаточно доведеним, то в існуванні протягом 1640-х рр. фундованих А. Киселем православних монастирів сумніватися не доводиться. У 1642 р. А. Кисіль здійснив фундаційний запис монахам Трубчевського монастиря у зв'язку з планованою передачею Трубчевської волості Московській державі. Запис був затверджений королем Владиславом IV [12, к. 7–8; 16, с. 593–594]. Згодом А. Кисіль відказав на користь монастиря свої маєтності Максаків, Холми, Краснистав, Ядути, Пральники, Високе, а також будинок та хутір Філіпівський у Мені [12, с. 45–46; 15, с. 594–596]. Перевезення монахів з-під Трубчевська на нове місце відбулося у другій половині 1645 – на початку 1646 рр. Доставлена була навіть церква, яку перенесли на плоти і Десною доправили до Максакова [25, с. 512]. Ця церква, що стала осердям монастирського життя, була змонтована на лівому березі Десни, попри те, що більшість наданих Киселем маєтностей розташовувалось на правому березі цієї річки [25, с. 151]. Монастир отримав назву від прізвища фундатора – Киселинський; під час Хмельниччини монахи “деїдеологізували” назву, змінивши її на “Максаківський”.

Тим же А. Киселем був заснований Макошинський дівочий монастир, якому для утримання було надано ряд млинів, зокрема у с. Величкове [11, с. 86, 96].

Вже після початку Визвольної війни, 21 листопада 1649 р., Катерина Угорницька, скарбникова чернігівська, фундувала Омбишський монастир святого Василя, надавши йому свої маєтності Омбиш і Лосинівку та доручивши опіку над ним архімандритові Києво-Печерського монастиря Йосифові Тризни [10, с. 25–26; 17, с. 184–186]. На підставі того, що вже під тим 1649 р. згадується омбишський ігумен отець Іларіон Борисович, О. Лазаревський вважав, що монастир був заснований раніше укладення фундаційного акту. Напередодні Визвольної війни в Омбиші, як вказують свідчення місцевого старожила Грушевського, дані 1745 р., існував дівочий монастир, на користь якого місцеві селяни відбували повинності. За свідченням цього старожила, коли К. Угорницька почала старіти, то звернулася до Й. Тризни з проханням протекції над дівочим монастирем [25, с. 84–85]. Не зовсім ясною є подальша історія цього монастиря – чи він продовжував існувати, чи, що більш правдоподібно, був трансформований Й. Тризною у вище згаданий василіанський чоловічий монастир.

Також напередодні бурхливих подій середини XVII ст. був заснований Кербутівський або Бобриківський монастир, який функціонував спочатку як чоловічий, згодом як дівочий. О. Лазаревський приписує ініціативу його заснування шляхтичеві Криштофу Силичу. У 1657 р. він же забезпечив монастир матеріально, зокрема записав йому свою отчину, названу Кіробертовщина та пуцу над р. Сейм під назвою Бобрик, неподалік Рижок [25, с. 294–295].

Отже, доволі жвавий монастирський католицький рух, який охопив Чернігово-Сіверщину після 1618 р. свідчив про бажання центрального уряду перетворити регіон не лише в оплот польського панування, але й міцний осередок католицизму. Плани ці повною мірою реалізувати не вдалося як внаслідок браку фінансових ресурсів, які можна було залучити до їх реалізації, так і в результаті опору православних. Певних успіхів католицька церква, все-таки, досягла, головним чином завдяки добре продуманій місіонерській та освітній діяльності. Однак результати цієї діяльності розглядалися місцевим населенням як вторгнення в їх православний світ, що знайшло відображення у швидкій, інколи достатньо жорсткій, розправі з католицькими монастирськими осередками та їх ченцями у революційному 1648 р. Спроби унійної ієрархії наприкінці 1620 – на початку 1630-х рр. насильно поширити унію були малоефективними, оскільки православні селяни і міщани вдавалися до

втеч у межі православної Московської держави. Зважаючи на слабку економічну базу та незначну підтримку серед населення унійної церкви не вдалося створити власної розбудованої мережі на Чернігово-Сіверщині. Православний соціум регіону довго не міг активно протистояти натиску католицизму і унії. Лише після легалізації цієї церкви у Речі Посполитій, починаючи з 1633 р., розпочався процес розбудови і місцевої православної ієрархії, і мережі монастирів. Ініціатива щодо їх заснування виходила з проправославно налаштованого шляхетського середовища. Значною мірою саме православні монастирі сприяли тому, що православ'я на Чернігово-Сіверщині напередодні Визвольної війни взяло частковий реванш і було панівним з огляду на чисельність вірних.

Список використаних джерел та літератури

1. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника. – Від. рукописів. – Ф. 5: Осолінські. – Спр. 4064.
2. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника. – Від. рукописів. – Ф. 5. – Спр. 4145.
3. Российский государственный архив древних актов в Москве. – Ф. 389: Литовская метрика. – Оп. 1. – Д. 211.
4. Российский государственный архив древних актов в Москве. – Ф. 389. – Оп. 1. – Д. 219.
5. Российский государственный архив древних актов в Москве. – Ф. 210: Новгородський стол. – Стлб. 27.
6. Российский государственный архив древних актов в Москве. – Ф. 1473: Поместно-вотчинные архивы юго-западных земель. – Оп. 1. – Д. 927.
7. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. – Metryka koronna. – Sygn. 180.
8. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. – Metryka koronna. – Sygn. 185.
9. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. – Metryka koronna. – Sygn. 189.
10. Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Krakowie. – Oddz. rękopisów. – Rkps 221.
11. Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Krakowie. – Oddz. rękopisów. – Rkps 261.
12. Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Krakowie. – Oddz. rękopisów. – Rkps 272.
13. Архив Юго-Западной России. – К., 1883. – Ч. I. – Т. 6: Акты о церковно-религиозных отношениях в Юго-Западной Руси (1322–1648).
14. Генеральное следствие о маетностях Нежинского полка 1729–1730 г. (Материалы для истории экономического, юридического и общественного быта Старой Малороссии). – Чернигов, 1901. – Вып. I.

15. Генеральное следствие о маетностях Черниговского полка 1729–1730 г. (Материалы для истории экономического, юридического и общественно-быта Старой Малороссии). – Чернигов, 1908. – Вып. III.
16. Документи Богдана Хмельницького 1648 – 1657/ [упор. І. Крип'якевич, І. Бутич]. – К., 1961.
17. Лазаревский А. Обзорение Румянцевской описи Малороссии / А. Лазаревский. – Чернигов, 1866. – Вып. III: Полк Нежинский.
18. Пам'ятки історії Східної Європи. Джерела XV–XVII ст. – Острог ; Варшава ; Москва, 1999. – Т. V: Руська (Волинська) метрика. Книга за 1652–1673 pp. / [підгот. П. Кулаковський].
19. *Tranquillus Stavroveckij Cyrillus. Perlo Mnohocěnnoje* (Černěhov 1646). – Köln; Wien, 1985. – Т. 2: Kommentar [H.Trunke].
20. *Wagilewicz J.D. Pisarze polscy Rusini, wraz z dodatkiem Pisarze łacińscy Rusini / J.D. Wagilewicz [przyt. R.Radyszewśkyj]*. – Przemyśl, 1996.
21. *Volumina legum Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae ab anno 1347 ad annum 1780* / [ed. J.Ohryzko]. – Petersburg, 1859. – Т. III: 1609–1640.
22. *Volumina legum Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae ab anno 1347 ad annum 1780* / [ed. J.Ohryzko]. – Petersburg, 1859. – Т. IV: 1641–1668.
23. Верзилов А.А. Униатские архимандриты в Чернигове / А.А. Верзилов. – Чернигов, 1903.
24. Лазаревский А. Описание Старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления / А. Лазаревский. – К., 1888. – Т. 1: Полк Стародубский.
25. Лазаревский А. Описание Старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления / А. Лазаревский. – К., 1893. – Т. 2: Полк Нежинский.
26. Марков М. О достопамятностях Чернигова / М. Марков. – Чернигов, 1816.
27. Филарет. Историко-статистическое описание Черниговской епархии / Филарет. – Чернигов, 1873. – Кн. 3: Мужеские монастыри.
28. Филарет. Историко-статистическое описание Черниговской епархии / Филарет. – Чернигов, 1873. – Кн. 6: Уезды Новгород-Северский, Сосницкий, Городнянский, Конотопский и Борзненский.
29. Шевченко Т. Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверти XVI – середини XVII ст. / Т. Шевченко. – Львів, 2005.
30. *Gorzkowski M. Dominikanie za Dnieprem. Szkic historyczny* / M. Gorzkowski. – Kraków, 1876.
31. *Wołyniak (Giżycki J.M.) Wykaz klasztorów dominikańskich prowincyi Ruskiej* / Wołyniak (J.M. Giżycki. – Kraków, 1923.
32. *Zalęski S. Jezuiści w Polsce. Kolegia i domy założone w drugiej dobie rządów Zygmunta III i za czasów Władysława IV (1608–1648)* / S. Zalęski. – Kraków, 1905. – Т. IV.